

SPRAWOZDANIE Z KONFERENCJI

PODSUMOWUJĄCEJ PROJEKT

POJĘCIE I ROLA „SĄDU” W DOBIE ODCIĄŻANIA SĄDOWNICTWA

WZMACNIANIE MECHANIZMÓW PRAWA RODZINNEGO I SPADKOWEGO UE

ODBYTEJ DNIA 14 LUTEGO 2025 ROKU W WIEDNIU

(Wiktor Karpowicz – notariusz w Warszawie)

Gospodarz: European Law Institute (ELI) i Uniwersytet Wiedeński

Współorganizatorzy: Uniwersytet w Monachium i Uniwersytet w Pizie

Koordynatorzy projektu: prof. Anatol Dutta (Uniwersytet w Monachium), prof. Elena Bargelli (Uniwersytet w Pizie), François Trémosa (notariusz w Tuluzie)

Synteza

W dniu 14 lutego 2025 roku na Uniwersytecie Wiedeńskim odbyła się konferencja podsumowująca współfinansowany z funduszy Unii Europejskiej projekt „*Pozasądowy wymiar sprawiedliwości w sprawach z zakresu prawa rodzinnego i spadkowego*”, prowadzony przez Europejski Instytut Prawa (ELI), a także Uniwersytet w Monachium i Uniwersytet w Pizie.

Całodniowa konferencja w formie stacjonarnej (przy biernym uczestnictwie słuchaczy korzystających z formy zdalnej) zgromadziła niemal 90 osób i poświęcona była transgranicznym skutkom przejmowania niektórych dotychczasowych kompetencji sądów w sprawach z zakresu prawa spadkowego i rodzinnego przez organy pozasądowe, a w szczególności poruszono następujące kwestie:

- na przykładach wybranych ustawodawstw Państw członkowskich Unii Europejskiej przedstawione zostały współczesne tendencje do powierzania organom pozasądowym, w tym notariuszom, coraz szerszych kompetencji rozpoznawania spraw z zakresu prawa spadkowego i rodzinnego, wraz z uzasadnieniem wskazującym na liczne zalety takiego rozwiązania i wskazaniem szeregu argumentów, dla których przekazanie notariuszom rozpoznawania niespornych spraw np. rozwodowych jest celowym i właściwym rozwiązaniem;

- przedstawione zostały wyzwania i problemy związane z kwalifikacją dokumentów urzędowych wydawanych w sprawach rodzinnych i spadkowych przez organy pozasądowe, a wynikające w praktyce z faktu, że większość norm kolizyjnych prawa prywatnego międzynarodowego Unii Europejskiej z zakresu jurysdykcji i uznania nie reguluje wcale, bądź reguluje w sposób niejasny i niejednolity, sytuacje, w których sprawa z zakresu prawa rodzinnego lub spadkowego rozpoznawana jest w trybie pozasądowym;

- przedstawiony został zaktualizowany projekt zaleceń wypracowanych przez przedstawicieli ELI oraz Uniwersytetów w Monachium i Pizie, obejmujących wytyczne adresowane do ustawodawców: wspólnotowego i krajowych, w związku z obecnymi i przyszłymi pracami legislacyjnymi z zakresu prawa prywatnego międzynarodowego, celem zastosowania udoskonalonych i spójnych standardów gwarantujących skuteczność transgranicznego obrotu z wykorzystaniem dokumentów urzędowych wydawanych w sprawach spadkowych i rodzinnych także przez organy pozasądowe;

- przedstawione zostały (w tym przez obecnego przedstawiciela Stowarzyszenia Notariuszy RP) uwagi krytyczne do projektu zaleceń, o którym mowa powyżej.

Uczestnicy konferencji

W konferencji uczestniczyło stacjonarnie z możliwością zabrania głosu do 80 osób, w tym ok. 15 panelistów. Obecni stacjonarnie byli nieliczni przedstawiciele notariatu: poza przedstawicielem SNRP również not. François Trémosa z Francji (koordynator ze strony ELI) oraz przedstawiciele notariatów: austriackiego i słowackiego; zdalnie obecni byli przedstawiciele różnych notariatów zagranicznych, w tym notariatu polskiego, włoskiego i niderlandzkiego.

Wśród panelistów wystąpili wybrani autorzy raportów krajowych dotyczących projektu, jego koordynatorzy, a także:

- Maria Vilar-Badia – przedstawicielka Komisji Europejskiej - Dyrekcji Generalnej ds. Sprawiedliwości i Konsumentów (DG JUST);
- dr Camelia Toader – była sędzia Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej;
- Rachael Kelsey – Przewodnicząca Międzynarodowej Akademii Prawników Prawa Rodzinnego (IAFL)
- prof. Brigitta Zöchling-Jud – Dziekan Wydziału Prawa Uniwersytetu Wiedeńskiego.

Dotychczasowe prace w ramach projektu poprzedzające konferencję

Sprawozdawcy z 19 krajów członkowskich UE (w tym Polski, której sprawozdawcą była dr Katarzyna Kamińska), reprezentujących członków ELI, przygotowali raporty krajowe przedstawiające stan prawny i obecne uwarunkowania z zakresu pozasądowego rozpoznawania spraw rodzinnych i spadkowych.

Część konkluzji płynących z raportów krajowych, a także (we wstępnym brzmieniu) projektowane zalecenia wypracowane przez przedstawicieli ELI oraz Uniwersytetów w Monachium i Pizie, obejmujące ujednolicone wytyczne adresowane do ustawodawcy wspólnotowego w związku z obecnymi i przyszłymi pracami legislacyjnymi dotyczącymi kwestii kolizyjnoprawnych z zakresu prawa rodzinnego i spadkowego, przedstawione zostały na warsztacie w Monachium dnia 13 września 2024 roku, odbytym przy uczestnictwie przedstawiciela SNRP.

Raporty te dotychczas nie zostały upublicznione, niemniej przedstawicielowi SNRP przedłożono do weryfikacji raport krajowy dotyczący Polski; weryfikacja ta nie wykazała nieścisłości bądź istnienia innych treści wymagających korekty, uzupełnienia lub usunięcia.

Przedstawiciel SNRP zwrócił uwagę na konieczność sprostowania zamieszczonego w przypisach projektowanego uzasadnienia do przyjmowanych zaleceń w zakresie możliwości wydania przez polskiego notariusza aktu poświadczenia dziedziczenia w sytuacji, gdy na gruncie Rozporządzenia Spadkowego jurysdykcję w sprawie spadkowej ma państwo członkowskie UE inne niż Polska (niewłaściwa konstatacja, jakoby możliwość taka zachodziła, wyniknęła z tezy orzeczenia TSUE ws. *Registru Centras* i nieznanomości art. 95e ustawy – Prawo o notariacie).

Ogólna ocena przekazywania spraw rodzinnych i spadkowych organom pozasądowym

Zgodnie uznano, że postępujące stopniowe przekazywanie organom pozasądowym (w szczególności notariuszom) niektórych kompetencji z zakresu prawa rodzinnego i spadkowego, nie wyłączając rozpoznawania niespornych spraw o rozwód i separację, jest procesem pozytywnym i pożądanym. Proces ten zwany jest „dejudykacją” lub „dejudykalizacją”, a jego głównym uzasadnieniem są: autonomia woli stron i ochrona rodziny przed złym wpływem przewlekłości postępowania na stosunki

rodzinne (w zakresie spraw rodzinnych), przyspieszenie postępowań i odciążenie kosztów utrzymania sądownictwa.

Podniesiono, że przewlekłość postępowań sądowych stanowi naruszenie praw człowieka wynikających z Europejskiej Konwencji Praw Człowieka.

Wskazano, że nie jest sytuacją pożądaną nadmierna autonomia stron w sprawach rodzinnych (np. ugody rozwodowe i alimentacyjne w formie prywatnej, bez jakiegokolwiek uczestnictwa bądź nadzoru podmiotu trzeciego w postaci notariusza lub organu państwowego), albowiem może ona prowadzić do pokrzywdzenia strony lub rodziny.

Wskazano także jednogłośnie, że poza sferą autonomii woli stron powinny pozostać kwestie związane z adopcją i zaprzeczaniem rodzicielstwa.

Wskazano, że kwestie związane z uznawaniem rodzicielstwa, kształtowaniem stosunków majątkowych małżeńskich oraz zawieranie ślubów i związków partnerskich, a także kwestie związane ze zmianą imion/nazwisk, objęte są już powszechnie autonomią woli stron.

Zagadnienia, których dejudycyzacja jest procesem stosunkowo świeżym i nierównomiernie postępującym, pozostają: sprawy spadkowe, rozwody, separacje, sprawy alimentacyjne oraz sprawy związane ze zmianą płci.

Na uwagę zasługuje, że – podobnie jak w trakcie warsztatu w Monachium - jednoznacznie pozytywnie o przekazywaniu spraw rodzinnych do rozpoznawania notariuszom wypowiedziały się osoby niezwiązane z notariatem (zarówno przedstawiciele doktryny, jak i praktyki).

Przedstawienie wybranych raportów krajowych

Przedstawione zostały wybrane zagadnienia z raportów krajowych przez przedstawicieli Grecji, Litwy, Rumunii i Hiszpanii.

Przedstawicielka Grecji wskazała, że w przypadku obopólnej zgody małżonków, rozwiązanie małżeństwa możliwe jest wyłącznie w formie notarialnej.

Jak wskazała, w modelu greckim:

- zawierane jest pisemne porozumienie rozwodzących się małżonków, z których każdy jest wspierany przez profesjonalnego pełnomocnika;
- w porozumieniu regulowane są także kwestie wykonywania władzy rodzicielskiej, kontaktów z dziećmi i alimentów;
- rozwiązanie małżeństwa następuje aktem notarialnym, który stanowi wykonalny dokument, a który notariusz niezwłocznie przesyła Urzędowi Stanu Cywilnego do rejestracji.

Ze strony słuchaczy padło pytanie na temat ewentualnych wad oświadczeń woli przy składaniu oświadczeń w modelu, który jest modelem kontraktowym; prelegentka stwierdziła, że problem ten jest znikomy w praktyce.

Przedstawicielka Litwy wskazała, że w prawie litewskim sprawami rozwodowymi zajmują się notariusze lub sądy, przy czym czas postępowań sądowych jest stosunkowo krótki.

Założenia modelu litewskiego przewidują, że skorzystanie z notarialnego rozwodu obwarowane jest spełnieniem następujących przesłanek:

- wspólnej zgody małżonków;

- min. 1 roku życia w małżeństwie i min. 1 roku faktycznej separacji;
- braku małoletnich dzieci małżonków;
- porozumienia między małżonkami odnośnie noszonych nazwisk, konsekwencji rozwodu i podziału majątku wspólnego;
- 30-dniowej konwokacji wierzycieli.

Powyższe warunki, zestawione z dużo wnikliwszym podejściem notariuszy niż sądów do badania stanu faktycznego, skutkują tym, że postępowanie sądowe jest atrakcyjniejsze i nierzadko szybsze.

Przedstawiciel Rumunii powtórzył informacje przekazane na warsztacie w Monachium i podkreślił, że w prawie rumuńskim notariuszom powierzono między innymi poświadczanie rozwodów niespornych, autonomia stron jest w tym zakresie szeroka, a doświadczenia z notarialnymi rozwodami – bardzo pozytywne; wskazał także, że dzięki gminnym komisjom ochrony praw dziecka, zagwarantowana jest ochrona małoletnich dzieci także w przypadkach rozwodów notarialnych.

Przedstawicielka Hiszpanii wskazała, że w prawie hiszpańskim rozwodami zajmują się równolegle notariusze i rejestratorzy stanu cywilnego.

Jak wskazała, w notarialnym postępowaniu rozwodowym w Hiszpanii:

- każda ze stron winna być reprezentowana przez profesjonalnego pełnomocnika,
- na rozwód muszą wyrazić zgodę dorosłe dzieci rozwodzących się małżonków, jeśli nie zarobkują, zaś istnienie małoletnich dzieci małżonków jest przeszkodą do zawarcia rozwodu w formie notarialnej.

Problemy związane z kwalifikacją dokumentów wydawanych w sprawach rodzinnych i spadkowych przez organy pozasądowe

Przedstawione zostały praktyczne problemy i wyzwania związane z transgranicznym obrotem dokumentów zawierających pozasądowe rozstrzygnięcia i ugody w sprawach rodzinnych i spadkowych, w szczególności związane z jurysdykcją, uznaniem i skutecznością takich dokumentów.

Jednoznacznie jako negatywna oceniona została dotychczasowa niejednorodność i niejasność przepisów unijnych odnoszących się do skuteczności takich dokumentów w obrocie transgranicznym w ramach UE.

Dużą część konferencji zajęła dyskusja na temat zalecanej terminologii w zakresie transgranicznej skuteczności pozasądowych dokumentów wydawanych w sprawach spadkowych i rodzinnych, tj. czy właściwsze jest stosowanie terminu „uznanie” (*recognition*), „przyjęcie” (*acceptance*), czy (terytorialne) „rozciągnięcie skutków” (*extension of effects*).

Koordynatorzy projektu zdecydowali się, formułując swe zalecenia, przyjąć nieznaną prawu europejskiemu pojęcie „rozciągnięcia skutków”. Powyższe traktowanie „uznania” jako przymiotu, któremu mogą podlegać tylko orzeczenia sądowe, uznane zostało jednak za niezrozumiałe przez przedstawicielkę Komisji Europejskiej i niektórych przedstawicieli praktyki (w tym przedstawiciela SNRP), zaś przenoszenie ciężaru dyskusji na tę kwestię – za niecelowe.

Projekt zaleceń ELI adresowanych do unijnego ustawodawcy w zakresie norm kolizyjnych

Przedstawiciele ELI zreferowali projektowane zalecenia wypracowane przez przedstawicieli ELI oraz Uniwersytetów w Monachium i Pizie, obejmujące ujednoczone wytyczne adresowane do ustawodawcy w związku z obecnymi i przyszłymi pracami legislacyjnymi nad aktami prawa regulującymi kwestie kolizyjnoprawne z zakresu prawa rodzinnego i spadkowego. Wytyczne te zostały w wersji wstępnej przedstawione na warsztacie w Monachium, zaś na konferencji w Wiedniu przedstawiono ich zaktualizowaną wersję, która na tę chwilę pozostaje niejawna dla osób niebędących członkami ELI. Z punktu widzenia polskiego notariatu, istota dokumentu zasadniczo nie zmieniła się w stosunku do wersji przedstawionej w Monachium.

Ocena projektu zaleceń ELI

Przedstawione zalecenia zostały w trakcie konferencji poddane uwagom krytycznym w zakresie jurysdykcji i terminologii.

Przedstawiciel SNRP odniósł się do szkodliwej dla polskiego notariatu zasady, zgodnie z którą brak jurysdykcji jest podstawą odmowy uznania dokumentu urzędowego sporządzonego lub zarejestrowanego w Państwie Członkowskim (lub dokumentu o skutkach równoważnych na gruncie prawa państwa wystawienia), zaś dokument urzędowy nie powinien podlegać uznaniu jeśli nie został sporządzony lub zarejestrowany w Państwie Członkowskim, którego sądy mają jurysdykcję w konkretnej sprawie (spadkowej lub rodzinnej).

Przedstawiciel SNRP podniósł, że zalecenia te zostały sformułowane ewidentnie w związku z nadużyciami na gruncie transgranicznych postępowań z zakresu prawa rodzinnego oraz przez osoby, których działalność skupia się na prawie rodzinnym. Zwrócił uwagę, że niecelowe i szkodliwe jest stosowanie tych samych zasad do postępowań z zakresu prawa rodzinnego i do postępowań z zakresu prawa spadkowego.

Powtórzył ponadto i rozwinął uwagi zgłoszone już w trakcie warsztatu w Monachium, tj. wskazał, że obecnie głównym łącznikiem jurysdykcyjnym w obydwu rodzajach spraw jest nieostry pojęciowo łącznik „miejsca zwykłego pobytu”; o ile w przypadku spraw rodzinnych jurysdykcja jest pochodną zwykłego pobytu osób żyjących – co ustalić jest prościej, to w przypadku osób zmarłych miejsce to nie jest w żaden sposób dokumentowane i interpretacje tego pojęcia są rozbieżne.

Wskazał, że:

- „miejsce zwykłego pobytu” stało się dominującym łącznikiem we współczesnym ustawodawstwie UE z zakresu prawa prywatnego międzynarodowego, i – mimo braku jasnej definicji – łącznik ten przyjęty został przez praktykę pozytywnie. Pozytywnym aspektem stosowania tego łącznika jest jego elastyczność, niemniej – w przeciwieństwie do łączników obywatelstwa czy nawet miejsca zamieszkania, miejsca zwykłego pobytu nie da się ustalić w oparciu wyłącznie o dokumenty; w praktyce, niektóre organy badając swą jurysdykcję sięgają po daleko idące środki śledcze w celu ustalenia miejsca zwykłego pobytu, m. in. sprawdzając adres zameldowania, ostatnio znany adres do korespondencji, adres rezydencji podatkowej, czy nawet wymagając od stron przedkładania rachunków za media, jednak wszystkie powyższe środki są nieadekwatne z prawnego punktu widzenia.

- ustalenie miejsca zwykłego pobytu zawsze implikować będzie konieczność dyskrecjonalnej oceny po stronie organu wydającego; wobec powyższego, zezwolenie odbiorcom na odmowę uznania dokumentu urzędowego w związku z zarzucanym brakiem jurysdykcji potencjalnie może spowodować odmowę uznania każdego dokumentu urzędowego w sytuacji, gdy ocena miejsca zwykłego pobytu dokonana przez odbiorcę będzie odmienna od takiej oceny dokonanej przez wystawcę;

- powtórzył wszystkie uwagi zgłoszone w tym zakresie w trakcie warsztatu w Monachium, doprecyzowując, że materia prawa spadkowego jest dużo mniej delikatną niż kwestie prawnorodzinne, i jeśli chodzi o skuteczność dokumentów wydanych w sprawach spadkowych, należałoby w zakresie przyjąć mniej rygorystyczne zalecenia.

Na początku konferencji, niecelowość powyższego zalecenia uznała także Przedstawicielka Komisji Europejskiej.

Zagadnienia istotne dla polskiego notariatu, w szczególności w kontekście potencjalnego przekazania notariuszom spraw o rozwód i separację

W trakcie konferencji powtórzono szereg argumentów za przekazaniem notariuszom niespornych spraw z zakresu prawa rodzinnego (które padały także w trakcie warsztatu w Monachium), a także wskazano, że notariusze mają dużo lepsze przygotowanie i doświadczenie z zakresu ustalenia rzeczywistych intencji stron niż sędziowie i urzędnicy.

Zwrócono uwagę, że w przypadku przekazywania spraw rodzinnych i spadkowych organom pozasądowym, to notariat gwarantuje bezstronność, niezależność, profesjonalizm i poszanowanie praworządności.

Jedną z zasad stanowiących element zaleceń ELI, jest zasada, aby przy pozasądowym rozstrzygnięciu spraw stronom zagwarantować informację i doradztwo, szerokie wyjaśnienie skutków składanych oświadczeń oraz rozstrzygnięcia zgodne z rzeczywistą wolą stron – wydaje się, że zasada ta („zasada minimalnych standardów”), postulowana jako warunek dopuszczenia transgranicznej skuteczności dokumentów, najlepiej realizowana byłaby pozasądowo przez notariuszy, i jej publikacja może być jednym z koronnych argumentów za przekazaniem tych spraw notariatowi.

Ponadto zasygnalizowano potencjalne kierunki dejudycyzacji, które na gruncie prawa polskiego mogłyby stanowić nowe czynności notarialne:

- czynności notarialne z zakresu postępowań o rozwód, separację i uchylenie separacji,
- czynności notarialne z zakresu udzielania ślubów i rejestrowania związków partnerskich,
- notarialne uznanie ojcostwa lub macierzyństwa jako procedura podstawowa a nie nadzwyczajna,
- notarialne oświadczenie o zmianie imienia, nazwiska lub o wyborze nazwiska noszonego po rozwiązaniu małżeństwa,
- notarialne protokoły przyjęcia oświadczeń stron lub świadków w postępowaniach sądowych z zakresu prawa rodzinnego i spadkowego,
- notarialne oświadczenia strony składane w postępowaniu dotyczącym zmiany płci.

Istotne jest, aby potencjalnemu poszerzeniu katalogu czynności notarialnych w tym zakresie towarzyszyło uchwalenie przez polskiego ustawodawcę stosownych norm z zakresu jurysdykcji i prawa właściwego, ewentualnie przystąpienie do stosowania rozporządzeń unijnych w tym zakresie, w których dotąd Polska nie uczestniczyła.

W kwestiach inicjatywy ustawodawczej, potencjalne rozwiązania: greckie i rumuńskie (z zakresu rozwodów), wydają się atrakcyjne z punktu widzenia notariatu polskiego.

Networking

Konferencja umożliwiła nawiązanie kontaktów i rozmowy kulturalne.

Przedstawiciel SNRP nawiązał kontakty z:

- mec. Stephanem Matyk d'Anjony – Dyrektorem Sekcji Międzynarodowej i Europejskiej Austriackiej Izby Notarialnej,
- mec. Rachael Kelsey – adwokat ze Szkocji, Przewodniczącą Międzynarodowej Akademii Prawników Prawa Rodzinnego (IAFL),
- Tomaszem Dudkiem – koordynującym projekty pracownikiem Biura ELI w Wiedniu,
- prof. Katarzyną Bogdziewicz z Uniwersytetu Mykolasa Romerisa w Wilnie,

a także wymienił się kolejnymi doświadczeniami z przedstawicielami Uniwersytetu w Monachium: prof. Anatolem Duttą i Paulem Patreiderem.

Przedstawiciele SNRP zaproszono do udziału w corocznym spotkaniu członkowskim ELI w dniach 21-24 września 2025 roku w Wiedniu, a także w planowanej konferencji organizowanej przez notariat austriacki i CNUE w ramach programu EL@N2, poświęconej rozporządzeniu spadkowemu, która odbyć ma się w Wiedniu w dniach 4-5 maja 2025 roku.

Przedstawiciel notariatu austriackiego przedstawił założenia projektu Justice Without Litigation 2, koordynowanego przez notariat austriacki, poświęconego odciążaniu sądownictwa w sprawach niespornych, zachęcając do włączenia się w jego prace. Ze strony polskiej za projekt odpowiadać będzie Krajowa Rada Notarialna.

W związku z powyższym, można rozważyć organizację przez SNRP w przyszłości, we współpracy z odpowiednimi podmiotami, międzynarodowej konferencji, poświęconej zbliżonej tematyce.